

Csáki Árpád

A FELDOBOLYI REFORMÁTUS TEMPLOM
ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE¹

Annak ellenére, hogy a 18–19. században két püspököt (Borosnyai Lukács János, Bodola János) is adott az erdélyi református egyháznak, a történelmi Sepsiszek területén fekvő Feldoboly csak később, a 20. század elején kapott figyelmet. Szinte Gábor egy 18. század végéről fennmaradt faragott székel kaput ismertetett, illetve feliratát is közölte.² Ugyanezt a kaput két évtizeddel később Debreczeni László is lerajzolta.³ Templomára, amelyet korábban Orbán Balázs nem talált érdemesnek a bővebb bemutatásra,⁴ Kónya Ádám hívta fel a figyelmet,⁵ kiemelve az 1768-ban készült festett famennyezetet, a templom többi, ugyancsak a 18. század második felében és a következő század elején készült festett faberendezését, valamint az 1977-es földrengést követően a vakolat alól előkerült növényornamentikás falképeket.

A számbelileg folyamatosan apadó helyi református egyházközösség műemléktemplomának⁶ felújítására az ezredfordulón történtek az első lépések.⁷ Az akkor elkészített művészettörténeti tanulmány a 18. századi templom és harangtorony, valamint a templom épületét három irányból (kelet, dél, nyugat) kerítő, alacsony kőfal leírásán kívül nem vállalkozott az építési periódusok pontosabb megjelölésére, a rendelkezésre álló bibliográfiai adatok összegzését leszámítva.⁸ Ennek ellenére kiemelte, hogy a templom déli homlokzatának keleti ablaknyílása alatti falszakaszban előkerült kő ablakkeretrészlete egy, a 18. századnál korábbi építési időszakot is valószínűsít.

Ugyanakkor azt is kimutatta, hogy a templomhájo északi falát kívülről támasztó pillérek utólagos építmények. A templom festett faberendezésének leírását nyújtó írás a templomnak a mai méretekre való átépítését 1778-ra jelölte.⁹ Utóbbi tanulmány ismételtelen felhívta a figyelmet a templom protestáns időkben készült növényornamentikás falképeire is, jelezve, hogy ezek alatt részben egy korábbi, feliratos vakolatréteg is látható.

Történelmi áttekintés

Feldoboly a történelmi Sepsiszek területén fekvő, középkori eredetű székely település,¹⁰ amely már 1332–1334-ben is egyházas település lehetett, annak ellenére, hogy önálló papját nem említik a fehérvári főesperesség sepsi kerületének papjai között.¹¹ A régészeti kutatások igazolták, hogy a mai templom helyén patkó alakú szentéllyel megépült kőtemplom állott már a 14. század első felében, amelyet feltehetően a 17. század folyamán új, méreteiben nagyobb kőtemplommal helyettesítettek.¹²

Feldoboly írott forrásokban viszonylag később jelenik meg. Itt jegyezzük meg, hogy a helytörténeti irodalomban gyakran idézett 1461. évi adat¹³ valójában Aldobollyal kapcsolatos. Ugyanez érvényes egy 1479 elején kelt oklevélre, amely (al)dobolyi Mihácz Benedekné Ilonát említi.¹⁴ Kérdés továbbá, hogy a település kapcsán idézett 1496-os, általunk leellenőrizhe-

¹ A tanulmány 2017-ben, a Feldobolyi Református Egyházközösség megbízásából készült, alapját az egyházközösség levéltárában végzett kutatások képezik.

² „MÁTYÁS SÁMUÉL KAPITÁNY FELESÉGÉVEL BAKCSI SOFIÁVAL 1797. DIE 20 JUNI”. SZINTE Gábor 1909–1910, 176–177. (22. ábra); BALASSA M. Iván 2016, 111–112.

³ BINDER Pál – CSEREY Zoltán 1991.

⁴ A településsel kapcsolatosan lásd ORBÁN Balázs 1869, 160.

⁵ KÓNYA Ádám 1970; Uő 1990.

⁶ Az épület 15B0141 kód alatt szerepel az 1992. évi műemlék-jegyzékben (<http://www.cimec.ro/Monumente/ListaMonumentelorIstorie/LMN/Covasna/cvb.pdf>). A 2015-ben frissített műemlék-jegyzékben CV-II-m-A-13209 szám alatt szerepel. (*Mon. Oficial al României*, Partea I, Nr. 113bis/15.II.2016.)

⁷ Az épület előzetes felmérését a kolozsvári Utilitas Kft. végezte el. Vö. SZABÓ Bálint – KIRIZSÁN Imola 2000. Lásd még FE-

KETE Tibor 2016.

⁸ Az 1992-től vezetett műemlék-jegyzékekben az alábbi építéstörténeti adatokat találjuk: 15. század, 1667, 1773, 19. század eleje. Vö. 6. jegyzet.

⁹ Nyilvánvaló elírással van dolgunk, a szerzők az 1768-ban készült festett famennyezet évére gondoltak. MIHÁLY Ferenc – LÁNGI József 2006, 51–53.

¹⁰ Közigazgatásilag ma Nagyborosnyó község része.

¹¹ Az 1332–1334. évi pápai tizedjegyzékekben szereplő legközelebbi, önálló pappal bíró település Nagyborosnyó (*Suruzno*) volt. Vö. EOkm, II, 393–394. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy Feldoboly ebben az időszakban – Orbaiszékkal együtt – nem az erdélyi püspök fennhatósága, hanem más egyházi beosztás alá tartozott.

¹² SZTÁNCUSJ Sándor József 2017.

¹³ Vö. SzOkI, I, 190.

¹⁴ Vö. ErdKáptJzk, I, 54. (101. sz. regesztza.)

tetlen adat (*Doboily* település) valójában Feldobolyra vonatkozik-e. A legkorábbi, megbízható írott adatok a 16. század második feléből ismertek. 1563. április 20-án II. János király a Prázsmár, valamint a zágoni és feldobolyi (*Feldoboli*) székelyek között a „Boza sziget”, azaz a bodzai területek használatának ügyében hozott ítéletet.¹⁵ Néhány évvel később, 1567-ben Feldoboly 20 porta után adózott.¹⁶ A 16. század második felében a helyi Izsák család tagjai a széki előkelők közé tartoztak – 1566-ban például Izsák István páncéllal, sisakkal, pajzssal, kopjával jelent meg és mustrált Székelyudvarhelyen.¹⁷

Bár erre vonatkozóan bővebb adatokat nem ismerünk, valószínűsítjük, hogy a 16. század utolsó negyedére Feldoboly lakossága is elfordult a katolikus hittől. Ebben a közeli Nagyborosnyó hatása is közrejátszhatott, amelynek már 1569-ben protestáns papja volt Nagyborosnyói Albert személyében.¹⁸ A Feldobolyból származó Simon pap 1581-ben papolci papként egyben az orbai esperesség vezetője (dékánja) is volt.¹⁹ A település első, név szerint ismert papjai Bethlen Gábor fejedelem idejéből valók: 1614-ben (Józsa?) Márton pap,²⁰ 1619-ben Veres Albert pastor.²¹

Feldoboly egyházfenntartó, templomépítő társadalmáról a fejedelemség korának (adó- és katonai) összeírásai alapján alkothatunk képet. A császár hűségére 1602-ben felesküdték között a településről 27, túlnyomó többségükben a szabad székelyek közé tartozó, valamint 3 lófő családot (Bete, Izsák, Vas) találunk.²²

A Bethlen Gábor fejedelem idejében, 1614-ben végzett katonai összeírás idején Feldobolyban²³ két nemes, Izsák István és Szabó Tamás lustrált. A lófők közé 10-en, a gyalogpuskások közé 6-an tartoztak, a lakosság túlnyomó részét (21 családfő) a szabad székelyek alkották. A jobbágyok száma ekkor 7 fő volt. A lófők közül Bójte (Beoyte) Márton és Was Tamás 1625-ben a végrendelkező laborfalvi Bodor Mihály testamentárius bírái voltak.²⁴ Bő két évtizeddel később, 1635-ben ugyanitt²⁵ a nemesek között már csak az Izsák család tagjai szerepelnek, Szabó Tamást a lófők (összesen 14 családfő) közé sorolták. A lakosság nagyobb része ekkor a gyalogpuskások közé tartozott.

Ezekben az években (1634) Lécfalvi Tamás, a korábbi rétyi pap volt Feldoboly református lelképásztora.²⁶

Az 1658. augusztusi, az Olt menti települések pusztulását, Illyefalva, Sepsiszentgyörgy vártemplomainak feldúlását okozó török-tatár betörés tudomásunk szerint Feldobolyt nem érintette.²⁷ A hagyomány szerint a portyázó tatárok a Feketeügy menti településekig is eljutottak, Orbaiszék településeinek lakossága pedig a zabolai vártemplom ágyúival²⁸ verte vissza őket.²⁹ Érintette azonban Feldobolyt az 1663 nyarán, a Bodzán keresztül történő betörés, amelyről hidvégi Nemes János háromszéki főkapitány az alábbiakat jegyezte fel: „[Július] 22. Reggel mintegy 10 óra tájban a feldobolyi erdőről ereszkedvén le mintegy háromszáz, nagy sebességgel ráütköztek Doboilyra, Nagy Borosnyóra és Czófalvára. Künn egy néhány embert levágának, némelyeket megfosztván megsebesítettek, annak utána Zágonra rámenvén s az faluját felvervén, néhány embereket ott is levágván, sokakat sebesítvén, minden künn levő javokban és marhájokban az odafutott szegénységnek zsákmányt vetvén, elmentenek. Magam mindezeket Várhegyről keserves szemmel nézvén, semmi móddal nem segíthettem, kevesed magammal lévén.”³⁰ A főkapitány feljegyzéséből az is kiderül, hogy Feldobolyhoz a legközelebb eső, védelmet nyújtó település Zágon volt. Az újabb kutatások igazolták, hogy Zágon akkor még álló, a 18. század végén lebontott középkori temploma körül védelmi feladatokat ellátó várfal is épült,³¹ ahová a lakosság vész idején (legalább részben) menekülhetett. Arra vonatkozóan azonban, hogy a feldobolyi templom szenvedett-e valamiféle kárt az említett betörés idején, részletes adatokat nem ismerünk, ennek nyomát (pl. tűzre utaló nyomokat) a régészeti ásatás sem igazolta.

Feldoboly a 17. század közepe táján kiadott nyugat-európai (elsősorban németalföldi) térképeken is megjelenik. Gidófalvi Szonda Tamás ekképpen jellemezte a háromszéki falváról 1675 körül írt gúnyversében: „Orbaival határt vetett Fel Doboly jó rákász, / Kevesebb ott a jó halász, hogy sem mint a vadász, / Kedves étkek, ha kaphatják a róka hús, kolbász, / Mint egy kívánt jó étekre erre igen vigyáz.”³²

¹⁵ BÁL, Fond 1, *Brassó város lvt., Kiváltságok*, II. k., Nr. 519.

¹⁶ SzOkl, II, 223.

¹⁷ SzOkl Ús, VII, 16.

¹⁸ JUHÁSZ István 1947, 46.

¹⁹ SIPOS Gábor 2003.

²⁰ COROI Artur 1998, 18.

²¹ SzOkl Ús, IV, 588.

²² Uo., 62.

²³ Uo., 387.

²⁴ TÜDŐS S. Kinga 2003, 123.

²⁵ SzOkl Ús, V, 33–34.

²⁶ TÓTH Levente 2014, 114. (477. sz.)

²⁷ A kortárs bodoki Mikó Miklós naplója szerint egész Sepsiszékből mindössze egy település, Málnás kerülte el a pusztulást. KELEMEN Lajos 2006, 364.

²⁸ A református esperesi egyházlátogatások (vizitációk) még a 18. században is feljegyezték a zabolai vártemplom védelmére szolgáló löfőgyereket (szakállas ágyúkat), nagyobb kaliberű ágyúkról azonban nincsen tudomásunk.

²⁹ ORBÁN Balázs 1869, 143.

³⁰ TÓTH Ernő 1902, 383.

³¹ Az itteni templomot védőtoronnyal („bástya”) és árokkal is védett épületként írják le a 18. században. Vö. CSÁKI Árpád 2018.

³² CSÁKI Árpád 2006, 218.

1670 körül a sepsiszéki nemesek, lófők és gyalogpuskások összeírásában Feldobolyból 10 családfele (Izsák, Tegző, Vas, Szabó, Székely, Doboly) szerepel.³³ Az Izsák család tagjait ekkor már a lófők közé sorolták, egyiküket sem találjuk a szék nemeseiről készített jegyzékben.³⁴ A lovasok közé sorolták őket egy évtizeddel később is.³⁵ 1683-ban, Bécs ostromának évében, a feldobolyi lovasok Eresztvényi András kapitány századjába voltak beosztva.³⁶

Az 1703-es adóösszeírás Szabó Tamás falubíró mellett Vas János, Izsák Ferenc, Mátis János, Damó Sándor, Bodola Ferenc és Izsák Ferenc esküdteket nevesíti.³⁷ Bebíró birtokosok voltak ekkor többek között Henter Mihály (akinek egy jobbágya az adózás alól mentes volt), Tompa Miklós, Eresztvényi István. A helyiek közül két személy postálkodással kapcsolatos szolgálatot teljesített. Damó Sándor és Magyarosi András nemesek 1713-ban 32 lófő- és 3 gyalogrendhez tartozó helyi lakossal együtt esküdtek fel a császár hűségére.³⁸

Az 1722-ben készített vagyonösszeírás során a településen 3 ármalista nemes, 21 lófő és gyalogszékely családfelet írtak össze, akiknek összesen 14 jobbágy és zsellér családjuk volt.³⁹ Az elhagyott telkeknek a lakottakhoz (22) viszonyított magas száma (9) jelzi, hogy az 1717–1719 közötti szárazság és azt követő pestisjárvány az itteni lakosságot is érintette. Az említett összeírásból az is kitűnik, hogy a lakosság elsősorban földműveléssel és állattartással foglalkozott, az itt termelt gabona alapján szántóterülete Kisborosnyóval megegyező.⁴⁰ Malom a falu területén nem működött, ugyanakkor pálinkafőzésre alkalmas üstöt 3 háztartásban tartottak.⁴¹

1750-ben újabb adóösszeírást végeztek Erdélyben, amelynek során Feldobollyal kapcsolatosan feljegyezték, hogy a falu lakossága elsősorban a három határban lévő agyagos szántóterület megműveléséből él, legelő- és erdőterületeik elégségesek.⁴² Ugyanezeket az állapotokat rögzítették három és fél évtizeddel később (1785) is, amikor összeírták a bebíró nemes (bárá Henter, bárá Szentkereszti, Tompa), valamint a helyi családok (Mátyás, Bodola) jobbágysait és zsellérjeit, valamint szolgálataik mértékét is.⁴³ Ezekben

az években Feldobolyban 25 család (összesen 97 személy) élt 22 házában, közülük 3 család nemesi kiváltságokkal rendelkezett.⁴⁴

A járványok megfékezése a lakosság számának folyamatos gyarapodását eredményezte, a település lakossága 1857-ben elérte a 621 személyt.⁴⁵ Az elmúlt másfél évszázadban ugyanakkor a lakosság számára ennek kétötödére apadt, a 2002. évi népszámlálás szerint a Nagyborosnyó községhez tartozó Feldobolyban 245-ön éltek.⁴⁶ Ugyanez érvényes a település meghatározó egyházára is: míg 1857-ben 553 reformátust írtak össze, addig a 21. század elejére (2002) számuk 230-ra csökkent.⁴⁷

Feldoboly temploma a 18. század közepéig

A település középkori, a 17. századtól már biztosan a reformátusok⁴⁸ által használt középkori templomának mai alakjára (szabálytalan téglalap) és méreteire való átépítése a 16. század végére vagy a 17. századra valószínűsíthető. A 2017-ben végzett régészeti kutatás során⁴⁹ kirajzolódó, patkó alakú szentéllyel megépült, valószínűleg kősekrestye nélküli, északi oldalán egy támpillérel megerősített, nyugati bejáráttal ellátott középkori plébániatemplom tehát megérte a reformációt. Az említett kutatás során nem kerültek elő egy részben vagy egészben boltozott gótikus templomra utaló jelek (bordatöredékek, illetve támpillérek). További vizsgálatok dönthetik el, hogy a 2017-ben, a régészeti ásatással párhuzamosan végzett falkutatások során, az északi falszakaszon, a keleti orgonakarzat magasságában előkerült, másodlagosan beépített faragott kötőredékek a középkori templom tartozékai voltak-e.

A régészeti kutatás egy, a 17. században történt átalakítással számol, amelynek során megépült a mai méretekre a nyugati oldalon csatlakozó harangtorony nélküli templom. Ennek az épületnek már déli bejárata volt, amely elé a későbbiek során fedett tornácot építettek. Déli falának ablaknyílásai közül a keleti ablak párkánya megmaradt.⁵⁰ Megjegyezzük, hogy a templommal kapcsolatosan több helyt idézett,

³³ SzOkI Ús, VII, 198.

³⁴ Ezzel kapcsolatosan 1683-ban feljegyezték, hogy Izsák János „a nemesség közül ki iratot”. SzOkI Ús, VIII, 157.

³⁵ Összesen 23 lovas családfelet írtak össze Feldobolyból 1680-ban. SzOkI Ús, VII, 311.

³⁶ SzOkI Ús, VIII, 157–158.

³⁷ DOMOKOS Pál Péter 1977, 489.

³⁸ SZÁDECZKY Lajos 1903, II, 597.

³⁹ BENKŐ József 1999, II, 102; PÁL-ANTAL Sándor 2011, 270–271.

⁴⁰ BENKŐ József 1999, II, 104.

⁴¹ Uo., 108.

⁴² GYÉMÁNT, Ladislau 2009, II, 2112–2113.

⁴³ TAKÁCS Péter 2011, 177–181. Az 1820. évi állapotokról lásd TAKÁCS Péter 2002, 44–46.

⁴⁴ DANYL Dezső – DÁVID Zoltán 1960, 306.

⁴⁵ <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvfel02.pdf>.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Más felekezetnek ma sincsen temploma Feldobolyban.

⁴⁹ A Sztáncsuj Sándor József régész által vezetett kutatás eredményeit összegző tanulmányt lásd jelen kötetben.

⁵⁰ Ez a 2000-ben végzett falkutatások során került elő. Vö. SZÁKÁCS Tamás 2017.

javítást/bővítést/építést sejtető 1667-es évszámot⁵¹ megerősíteni, de cáfolni sem tudtuk.⁵² Ezzel együtt, a keleti karzat alatt, a korabeli járósintttől 1,6-1,8 m magasságban az északi (a szószéklépcsőtől keletre), a keleti és déli falakon (a keleti karzat alatt) végigfutó falfelirat az említett időszakból származhat. Az 1980-as évek elején, az elektromos áram bevezetése⁵³ során jelentős mértékben sérült, csak töredékesen fennmaradt falfeliratból több szentírásidézet is azonosítható. A vezető vonalak között futó egysoros felirat szövegéből az északi falon az ... *Úrnak házában...*, míg az északi falról a keletre átforduló részen a ... *veszedelemnek napján*, a déli falon pedig a ... *helyén és a kö[-]...* töredék olvasható. Az északi falon, a keleti karzat mellvédje alatt továbbá (ugyancsak protestáns kori) növényornamentikás falkép (az északi falon, 70×50 cm-es, fehér alapmeszelésen vörös színnel festett, vázából kinövő, sokszirmú, labdaszerű virág, szürke keretezésben)⁵⁴ került elő, amely a szakértők szerint az említett falfeliratokat követő időszak emléke, és többek között a háromszéki templomok közül Kézdiálbisban, Dálnokban előkerült díszítésekhez hasonlítható.⁵⁵

A lakosságát tekintve a kisebb háromszéki települések közé sorolható Feldoboly református egyháza kiemelkedő anyagi lehetőségekkel bíró fő támogató hiányában csekély anyagi forrásokkal rendelkezett, így a rendszeres javítások mellett valószínűleg egészen a 18. század közepéig nem történt jelentősebb méretű templombővítés/átépítés.

A feldobolyi református egyházközség a 18. század első felében

A helyi református egyházközségről a 18. század első évtizedeitől⁵⁶ kezdődően ismerünk részletesebb adatokat. 1728-ban például, amikor az egyházlátogatás során az eklézsia kegytárgyait számba vették, – többek között – a reformációt megelőző időkből származó aranyozott ezüst úrvacsoraosztó kelyhet⁵⁷ jegyezték fel, tányérjával együtt. A felsorolt úraszta-

li kellékek között szerepel továbbá egy óntányér is, amely segesvári ötvös munkája,⁵⁸ valamint egy ón-palack, amely 1715-ben került az egyház tulajdonába.⁵⁹ Az úrasztali textíliák adományozói közül István Deákné, Izsák Gergelyné, valamint Bodola Györgyné neveit örökítették meg. A „portai régi szőnyeg”, amely valószínűleg a papi katedrát díszítette, ugyanakkor jelzi, hogy az egyház jótévedői között tehető családok is találunk. A század közepén feljegyzett újabb kegytárgy-adományok Szabó Andrásné Dobollyi Krisztina (úrasztali abrosz), valamint Veres György helyi pap (úrvacsoraosztó óntányér⁶⁰) részéről érkeztek. A falu szülöttje, az 1749-ben püspökké választott Borosnyai Lukács János ugyanakkor öt forintot adományozott szószékkorona készítésére.⁶¹

Említett Veres György korábban Olthévízen, Árva Bethlen Kata udvarában működött, 1746-tól szolgált a feldobolyi gyülekezetben. Az olthévízi református egyházközség régi jegyzőkönyvébe lelkészutóda, Bod Péter az alábbiakat jegyezte be: „Tiszteletes Veres György uram rendesen hívattatván az Fel-Dobolyi reformata ekklezsiába 1746 esztendő 24 napján Szt. György havának elbúcsúzott s el is ment. Kinek is helyette a szolgálatot kezdette folytatni, aki már a méltóságos udvarban itt szolgált 1743. esztendő 29 Decemberétől fogva – Bod Péter.”⁶² Veres György pap nem talált korábban vezetett anyakönyvet új gyülekezetében, így a keresztek neveit saját könyvébe vezette, egészen 1775-ig.⁶³ Ekkor a bitai egyház hívta meg papjának, majd onnan Egerpatakra ment át, helyére barátosi Kelemen József érkezett.

Templomjavítás/bővítés és toronyépítés (1763–1767 előtt)

A fennmaradt írott forrásokban a templom állapotáról a 18. század második felétől kezdődően értesülünk. Az egyházközség legkorábbi, 1757-től vezetett jegyzőkönyvében⁶⁴ megtaláljuk a megyebíró éves számadásait, amelyek az eklézsia pénzügyi

⁵¹ Az építést sejtető évszám az 1992. évi országos műemlék-jegyzékekben jelenik meg, a 2015-ben felújított jegyzék, illetve a műemlékekkel foglalkozó adatbázisok is átvették.

⁵² Az adat az épület 1963-ban készült leíró cédulájában jelenik meg, amelyhez a történeti adatokat Kónya Ferenc feldobolyi lelkész szolgáltatta, történeti adatokkal való alátámasztás nélkül. A román nyelvű szövegből kiderül, hogy nyilvánvaló gépelési hibával van dolgunk. Lásd Kovászna Megyei Múvelődési Igazgatóság irattára.

⁵³ FREL, Irattár, sz. n.

⁵⁴ MIHÁLY Ferenc – LÁNGI József 2006, 51.

⁵⁵ Uo., 52.

⁵⁶ KOLUMBÁN Vilmos József 2004, 98–101.

⁵⁷ A 16. század első felében készült kehelyről bővebben lásd KO-

VÁCS Mária 2006a, 214. Jelenleg is az egyházközség tulajdonában.

⁵⁸ KOVÁCS Mária 2006b, 722, 732.

⁵⁹ Uo., 730.

⁶⁰ Michael Meldt brassói ötvös munkája 1748-ból.

⁶¹ KOLUMBÁN Vilmos József 2004, 101.

⁶² OREL, I/1, osz. n.

⁶³ „Hévízről Fel Dobolyba jött, innen Bitára, onnan pedig Egerpatakra ment tiszteletes pap Veres György úrnak a Fel Dobolyi ekklezsiában volt paposkodása alatt kereszteknek neveit ki írtam a nevezett tiszteletes papnak privát jedző könyvéből, melyet az egerpataki atyafiaktól kezesség alatt kért el nemes Mátyás Miklós uram az 1823-ik Esztendőben Febr. 10-ik napján, Bartha András feldobolyi pap.” SÁL, Fond 105, Nr. 296, 40r.

⁶⁴ FREL, sz. n., *Számadáskönyv (1757–1845)*.

kiadásait is tartalmazzák. Eszerint az 1750-es évek végén és a következő évtized elején jelentős építkezések előkészületei zajlottak. Az 1759. évi esperesi vizitáció még fából készült, a cinterem előtt álló haranglábról ír,⁶⁵ amelyben két harang volt: a kisebbik (1728-ban vásárolt, félmázsás harangnak írják⁶⁶) a számos háromszéki egyház megbízásából is dolgozó Heinrich Lampe brassói műhelyében készült 1693-ban,⁶⁷ a másikat 1757-ben öntette az egyházközség 65 forintért.⁶⁸ Arra vonatkozóan azonban, hogy a templom körül ekkor cinteremfal vagy deszkából/sövényből készült kerítés létezett-e, bővebb adatokat nem jegyeztek fel. A harangöntéssel párhuzamosan az egyházközség templombővítéséről is hátrázott, pénzügyi alap hiányában azonban a felsőbb egyházi hatóságokhoz fordult az építéshez szükséges összeg legalább részbeni összegyűjtésének engedélyezéséért. Bod Péter tudósít arról, hogy 1757-ben az éppen feldobolyi születésű Borosnyai Lukács János püspök (1694–1760) hozzájárulásával hirdettek gyűjtést Erdély-szerte a templom számára.⁶⁹

Az építkezések csak évekkel később kezdődtek. 1762-ben még az érkező adományokat jegyezték fel,⁷⁰ a megyebíró számadása egy évvel később már Kádár György kőművesnek méiszért, kórakásért, valamint a Bodzáról érkező kőműves legényeknek fizetett összegeket jelez.⁷¹ Ezek alapján feltételezzük, hogy a megmagasított templom új tetőszerkezettel, a déli bejárat előtt megépült tornáccal,⁷² a nyugati karzatba vezető külső karzatfeljáróval, valamint a déli fal ablaknyílásainak megmagasításával együtt, 1763-ban és az azt követő években nyerte el mai alakját. Ugyanekkor készült a templom nyugati végéhez hozzáépített harangtorony is, amely már 1767-ben állott. Említett évben az egyházlátogatás során erről feljegyezték, hogy „a régi harangláb helyébe épített a nemes eklézsia egyberagasztva a templommal egy szép tornyot.”⁷³

A templom festett faberendezése ezt követően készült, elsőként a festett famennyezet, 1768-ban. Készítője az elsősorban orgonakészítőként ismert, festőasztalosként orgonakarzatokat, valamint más templomi faberendezést is vállaló Szendrei József,

akinek nevéhez Erdély első református templomi orgonái (Köpec, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy stb.) is kötődnek.⁷⁴ Őt már Zágomból ismerhették a feldobolyiak, hiszen a korábbi évtized végén az ottani református templom számára készített orgonát és valószínűleg orgonakarzatot is.⁷⁵ A szokatlan módon nem kazettákra osztott, hanem stukkódíszítést utánzó feldobolyi festett famennyezetre korábban Kónya Ádám, újabban Mihály Ferenc is felhívta a figyelmet.⁷⁶ Felirata: ANNO DOMINI M.DCC. LXVIII. TEMPORE – STRENUI CURATORIS ECCLE[SI]AE, DOMINI SAMUELIS – SENIORIS MÁTTYÁS SUMTU, NOB[ILIS] ECCLESIAE – R[EF]OR[MATAE] FELDOBOLYENSIS EXTRUXIT JOSE[PHUS] SZENDREI.

A következő évtized első éveiben elkészültek az új templomi festett padok, valamint a templom nyugati végében felállított, mellvédjén festett kazettákra osztott fakarzat is. A munkálatok irányítója ebben az esetben is pávai Mátyás Sámuel, az egyházközség megyebírója volt,⁷⁷ akinek nevét az egyik pad mellvédjének feliratában ezúttal is megörökítették: AD NOMINIS DEI GLORIAM AEDIFICATAE SUNT SEDES HUIUS TEMPLI SUMPTIBUS EC[C]L[ESIAE] REF[ORMATAE] FELDOBOLYENSIS TEMPORE CURATORIS D[OMINI] G[ENEROSI] SEN[IORIS] SAMUELIS MÁTTYÁS 1773. A padokat és a karzatot elkészítő festőasztalos neve nem maradt fenn, szakértők szerint készítőjük ahhoz a háromszéki műhelykörhöz tartozott, amelynek tagjai számos környékbeli templom számára is dolgoztak (Martonfalva, Barátos, Szacsva, Kálnok, Zabola stb.).⁷⁸

A templom faberendezése 1782-ben a festett papi székkel egészült ki, amelyet – kronosztikonos felirata: [EX]PENS. IOS. CONTVMATZ LEGÉNY VITÉZIO IÁKÓ IÁNOS VR ÉS FELESÉGE VAS ILONA BVZGO AIÁNDÉKOK alapján⁷⁹ – Jákó János készíttetett feleségével együtt. Ezekkel egy időben festett fa úrasztala is készülhetett, amely azonban nem maradt ránk. Utóbbival kapcsolatban mindössze annyi ismert, hogy a 19. század végéig használták. Németh Mária 1893-ban új asztalt készíttetett

⁶⁵ „Vagyon egy zsendellyel fedett fából való harangláb a cinterem előtt.” HERPEI János – SZABÓ T. Attila 1939, 7.

⁶⁶ KOLUMBÁN Vilmos József 2004, 8.

⁶⁷ KISGYÖRGY Zoltán 1995, 293.

⁶⁸ FREL, *Számadáskönyv (1757–1845)*, osz. n.

⁶⁹ HERPEI János 1961, 67.

⁷⁰ FREL, *Számadáskönyv (1757–1845)*, osz. n.

⁷¹ Uo., osz. n.

⁷² Ennek alapjai ma is láthatók.

⁷³ HERPEI János – SZABÓ T. Attila 1939, 7.

⁷⁴ Erről bővebben lásd CSÁKI Árpád 2003; CSÁKI Árpád 2011, 41–44.

⁷⁵ CSÁKI Árpád 2016. Zágona a későbbiek során (pl. 19. századi orgonaépítések és -javítások kapcsán) is viszonyítási alapot jelentett a feldobolyiak számára.

⁷⁶ KÓNYA Ádám 1970; KÓNYA Ádám 1990; MIHÁLY Ferenc – LÁNGI József 2006, 52–53.

⁷⁷ A pávai előnevet viselő Mátyás család (Mátyás Ferenc révén) az 1760-as évek elejétől követhető a feldobolyi református egyházközség anyakönyveiben. Mátyás Sámuelnek 1767-ben Terézia nevű lányát, 1771-ben György nevű fiúgyermekét keresztelték Feldobolyban. SÁL, Fond 105/296, 41v.

⁷⁸ MIHÁLY Ferenc – LÁNGI József 2006, 53.

⁷⁹ Uo.

a templom számára,⁸⁰ a régi ezt követően kerülhetett ki a templomból.

A templom keleti végében lévő, ma is létező orgonakarzat, továbbá a benne lévő orgona festését, valamint aranyozását pávai Mátyás Sámuel kapitány – valószínűleg a korábbi évtizedekből ismert megyebíró fia⁸¹ – készítette el feleségével együtt 1802 júniusában. Ennek emlékét a festett karzattalvéd feliratán is megörökítették: MIND A CORUST ... AZ ORGONÁT MEG FESTETTE és MEGARANYAZTATTA PÁVAI MÁTYÁS SÁMUEL KAPITÁNY R... FELESÉGE ÉTFALVI ...⁸² ASZONYNYAL ISTEN DITSÖSÉGÉRE MAGOK KERESETEK-BŐL A F: Dob. REKL ... 1802 ... junius...⁸³ Az orgonáról ismert, hogy nem Szendrei József építette, a templom festett mennyezetével és nyugati karzatával együtt. A hangszerre első alkalommal csak évtizedekkel később, az egyház „felkelhető javainak” (ingóságainak) 1802 márciusában készített összefoglalásában⁸⁴ történik utalás. Egy évszázaddal később, 1901-ben ugyanakkor azt is megjegyzik, hogy az orgona 1800-ban készült, 1834-ben pedig bizonyos Lange Péter brassói orgonaépítő mester javította.⁸⁵

Templomjavítások a 19. században

Az 1802. október 23-án bekövetkezett, Háromszéken templomok és harangtoronyok mellett kastélyokban és udvarházakban is jelentős károkat okozó földrengés a feldobolyi templomot valószínűleg kevésbé érintette, a korabeli feljegyzések az itteni károkat nem jelzik.⁸⁶ 1805-ben a templomi ülésrend újrászabályozásáról, három évvel később a „rég” (nyugati) karzat magasztásáról és az alatta lévő padok elkészítéséről szóló szerződésről értesülünk.⁸⁷ Utóbbi időpontban, 1808-ban, ugyancsak (ifj.) Mátyás Sámuel adományából készült a szószék festett koronája

is, amint azt a hangvető feliratán is megörökítették.⁸⁸ Feltehetően ekkor készült el a templom új, téglából rakott, az északi falhoz támaszkodó szószéke is.

1817-ben a „templom körüli vár” építésére, a déli oldalon lévő bejárati kapu elkészítésére tett költségeket jelzi a megyebírói számadás. Az építkezések a következő évtizedben is folytatódtak: 1828-ben felépült az új paplak, ezt jelzik többek között az 1828 elején a Bodzáról rendelt és elszállított építési anyagok (mész) is.⁸⁹

A templombelső 1831 elejére újult meg. Ekkor ismételt szabályozták a templomi ülésrendet, az úrasztalára is újabb kegytárgy-adományok érkeztek.⁹⁰ Még ugyanazon év végén döntés született a „romlásokban levő torony és templom” haladék nélküli kijavításáról is.⁹¹ Utóbbi célra két évvel később 14 rénes forint adomány érkezett Tóth István részéről, a munkálatokra valószínűleg sor is került. A templom tetőszerkezetének („az mostan romlásba indult templom fődélzettye”) kijavítására Harangozó András és Katona András mesterekkel kötöttek szerződést 1839 áprilisában, 60 rénes forint értékben.⁹²

1841-ben ismételt arról értesülünk, hogy a „templom körül lévő vár romlásba indult”. Ennek kijavítását anyagi lehetőségek hiányában a következő évre halasztották,⁹³ a munkálatok elvégzésére azonban még évekkel később sem került sor.⁹⁴ 1843-ban özv. Bodola Antalné Izsák Anna – férje emlékére – harangot öntetett Sepsiszentgyörgyön az egyházközség számára.⁹⁵ Párhuzamosan a megromlott orgona ügye is a közgyűlés elé került, amely úgy határozott, hogy a Zágóban dolgozó brassói orgonakészítő mestert hozassák el, javítását vele végeztessék el.⁹⁶ Erre Schneider Péter orgonakészítő 1844 februárjában tett javaslatot, a hangszer felújítására sor is kerülhetett. A következő év elején az orgona mögötti ablak elkészítéséről és orgonafúvójának a hangszerrel

⁸⁰ FREL, I/10, 49. Az úrasztala jelenleg a gyülekezeti teremben van használatban.

⁸¹ Véleményünk szerint nem azonos az 1768-ból és 1773-ból ismert Mátyás Sámuellel, hanem annak fia lehetett. 1793-ban 1. osztályú kapitányként találjuk az első francia háborúban részt vevő székely határőr husárok között. (CS. BOGÁTS Dénes 1932, 46.) A 18. század végétől neve nem szerepel a 11. (Székely) határőr huszárezred tisztikarának névtárában (*Militär Almanach / Schematismus der Kais. Königl. Armée*), és amint a felirat is jelzi, a bodzai vagy ojtózi vesztegzárnál szolgált kapitányként. Mátyás Sámuel kapitány 1816 nyarának elején hunyt el „öregség miatt”. SÁL, Fond 105/296, 45r.

⁸² Étfalvi Bakcsi Zsófia.

⁸³ MIHÁLY Ferenc – LÁNGI József 2006, 54.

⁸⁴ FREL, *Számadáskönyv (1757–1845)*, osz. n.

⁸⁵ FREL, I/10, 187–188. Peter Lange brassói szász orgonaépítő tevékenységére további adatokat nem ismerünk. Vö. DÁVID István 1996.

⁸⁶ Vö. KOCH Antal 1880, 110–111.

⁸⁷ „...a régi chorus eleváltassék, hogy mindeneknek tisztességes ülések lehessen, a hátulsó kétfelől való székek borított székek legyenek a már megfogadott mesterembereknek adott contractus szerént.” FREL, *Számadáskönyv (1757–1845)*, osz. n.

⁸⁸ [---] PÁVAI MÁTYÁS SÁMUEL ÚR KÉ[SZ]IT[T]ET[T]E A MAGA KÖLT[SÉGÉN] ISTEN DITS[ÖSÉGÉ]RE A[NN] O 1808.

⁸⁹ FREL, I/7, 1.

⁹⁰ Uo., 4, 6. A Mátyás Ferenc által adományozott ónkannáról (17. század vége – 18. század eleje) lásd KOVÁCS Mária 2006b, 726.

⁹¹ FREL, I/7, 8.

⁹² Uo., 26.

⁹³ Uo., 31.

⁹⁴ Uo., 57.

⁹⁵ Uo., 43.

⁹⁶ Uo., 40.

megegyező színre való festéséről döntöttek.⁹⁷ 1847 nyarán sor került a templom deszkával való padolására is, mert a „templomnak az mostani padimentuma nagyon botránkozó”.⁹⁸

A szabadságharcot követő években a templomot övező kőkerítés ügye ismételtelen előtérbe került. 1852 végén döntés született arról, hogy a „végromlásnak indult templom vár” kijavítását (és részbeni újraépítését) a következő év folyamán elvégzik⁹⁹ – ez végül 1855-ben valósult meg. Említett év márciusában részletes leírást készítettek az elvégzendő munkálatokról: a templom nyugati oldalán elcsúszott („levásott”) föld helyére kőfalat emelni és ezzel megtámasztani, a leomlott falrészek kijavítása, a templom északi falának támpillérrel való megtámasztása („minthogy kifelé kezdett hajlani, kőoszlop rakasson erősségül”), a templom járószintjének újrapadolása, stb. Ugyanekkor arról is határoztak, hogy a templomtól északra lévő régi temetőkeretet végleg megszüntetik, a sírhelyeket felszámolják, „s mindenki néhaija sír fejfáját vigye haza.”¹⁰⁰ Zágonyi Molnár József kőműves pallér az alábbiak elvégzésére jelentkezett: a templom nyugati oldalán a toronnyal megegyező szélességű „erősséget emel”, a templom északi falát három pillérrel megtámasztja, a leomlott falrészeket visszafalazza és cseréppel fedi, továbbá a templom és torony külső és belső egyéb „renovatioját” elvégzi háromévi jótállás mellett.¹⁰¹ Említett munkálatokkal együtt a templom tetőszerkezetének javítására,¹⁰² továbbá a „templombéli nagyobb kar” (a keleti orgonakarzat) újraépítésére (oszlopainak újrafaragására) is sor került.¹⁰³ A következő év (1856) során a torony harangszékének kijavítása, valamint a templomtető részleges újracserépezése zajlott.¹⁰⁴

1860-ben a gyülekezet négy harangja közül három volt használatban, a negyediket Ugron József megvásárolta a kovásznai katolikusok számára 50 forintért.¹⁰⁵ Újabb, ezúttal kisebb templomjavításokra került sor 1862-ban (a templom részbeni újracserépezése, meszelése).¹⁰⁶ A következő évben meg-

tartott egyházlátogatás¹⁰⁷ már örömmel nyugtázta, hogy a félezer lelket (512) is meghaladó gyülekezet épületei jó karban vannak. 1867 nyarán határozat született arról, hogy az asszonyok számára három új templomi ülőpadot készítsenek.¹⁰⁸ A korábbi évtized közepén megszüntetett, templom mögötti temetőkerettel kapcsolatosan ugyanakkor 1868-ban úgy döntöttek, hogy azt illő kerítésbe véve, gyümölcsös kertté alakítják, oda alma-, körte- és szilvafákat ültetnek.¹⁰⁹

1877 augusztusában az egyházközség közgyűlése arról határozott, hogy a templom („a szarvazaton a kupás cserepek újrarakása”), valamint a kerítőfal („a vár hátulsó felét kivéve”) kijavítását árlejtés útján ahhoz értő mesterekre bízzák.¹¹⁰ Erre a célra a számadások alapján még ugyanazon évben 33 forintot fizettek.¹¹¹ A következő évtized végén (1889) a templom tetőszerkezetének javítása, falainak újabb meszelése történt,¹¹² ekkor készült el a kerítőfal („templom kerítése”) bejáratának új, festett ajtaja, amelyet Kocsis Ferenc adományozott az eklézsia számára.¹¹³

1892-ben Berkecz János sepsiszentgyörgyi vállalkozó tett ajánlatot a toronytető bádogozásának kijavítására, ennek költségeit a gyülekezet az egyházkerülettől kölcsönzött összegből igyekezett biztosítani.¹¹⁴ A munkálatok szükségességét az említett év május 30-i esperesi egyházlátogatás is alátámasztotta, utasítva a presbitériumot, hogy a templom és torony javítását elvégezze „addig, míg nagyobb veszély következne be.”¹¹⁵ Az augusztusban meghirdetett árlejtésen Szilágy István nyerte el a munkálatokat, amelyeket októberre fejezett be.¹¹⁶ A harangtoronyhoz kapcsolódik a magyar honfoglalás ezredik évfordulójának megünneplése is, ekkor közgyűlési döntés született arról, hogy annak régi faóráját vasórára cserélik, ennek érdekében pedig pénzalapot kezdeményeztek.¹¹⁷

A templom északi felén lévő kerítőfal romlott állapota ugyanakkor újabb javításokat is indokolt. Ekkor, 1899-ben történt meg az említett falszakasz

⁹⁷ Uo., 48–49, 54–55.

⁹⁸ Uo., 81.

⁹⁹ Uo., 107.

¹⁰⁰ Uo., 128–129.

¹⁰¹ Uo., 132–133.

¹⁰² A megyebíró pénzügyi számadásai 1500 lapos- és 16 kupás cserép beszerzését említik. FREL, I/15, 10.

¹⁰³ Uo., 163. A pénzügyi számadások több mint 820 forint költséget jegyeztek fel, ideértve az építési anyagokat (mész, deszka, lécszegek, vas stb.) is. FREL, I/15, 16–17.

¹⁰⁴ FREL, I/15, 19.

¹⁰⁵ FREL, I/9, 2.

¹⁰⁶ FREL, I/15, 36; FREL, I/9, 12.

¹⁰⁷ *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 6. évf., 23. sz., 731–732. (1863. június 7.)

¹⁰⁸ FREL, I/9, 53.

¹⁰⁹ Uo., 70.

¹¹⁰ Uo., 171.

¹¹¹ FREL, I/15, 75.

¹¹² A korábbi évtizedekben is sor került hasonló javításokra: 1867-ben a templom és a kerítőfal kimeszelése, 1869-ben a harangtorony tetőszerkezetének újrabádogozása, 1873-ben templom felső padlásának kijavítása. FREL, I/9, 57, 82, 118–119; FREL, I/15, 50, 66.

¹¹³ FREL, I/9, 345, 353.

¹¹⁴ FREL, I/10, 7.

¹¹⁵ Uo., 11.

¹¹⁶ Uo., 15, 17.

¹¹⁷ Uo., 96–97.

lebontása és a terület rendezése (kiegyenlítése).¹¹⁸ A következő évben az esperesi vizitáció is elrendelte a templomjavítást, amelynek eleget téve, a presbitérium a következő munkálatok elvégzését írta elő Andók András és Nagy Miklós helybéli mestereknek: „a támoszlopok és a templomfal közötti nyílás kövel jó keményen betömetik; a támoszlopok kijavíttatnak és újracserepeztetnek; a templom falán levő hasadások bevakoltatnak; a kerítés végei függőlegesen simára rakatnak; a templom déli fala mellett levő földtöltés jobbról és balról 50 cm mélységre eltávolíttatik, a templom és torony pitvarainak boltívezete s fedélzete kijavíttatik, és végül a templom kívülről megmeszeltetik.”¹¹⁹ Ezeket követően, 1902-ben a templom teljes újracserepezését is elvégezték.¹²⁰ Még ugyanazon évben megtörtént az orgona újabb¹²¹ javítása is.¹²² Utolsó lépésként, 1904-ben a templom belső kimeszelésére került sor.

Templomjavítások a 20. században

A néhány évvel korábban felújított templomot 1908-ban fényképen¹²³ is megörökítették. Említett felvételen megfigyelhető, hogy a templom déli bejárata előtti tornác már nem létezett, ugyanakkor a nyugati karzatba való feljárást biztosító tornác tetőszerkezetét és a cinteremfal bejárata fölötti oromfalat egyaránt bádogból készült gomb díszítette. A harangtorony órájának lapja fel volt szerkesztve a déli falra, a szerkezet azonban még hiányzott belőle. A templomot kerítő fal cserépfedél alatt, jó állapotban volt.

Az első világháborút követően, az 1924-ben Kézdivásárhelyről érkező Szabó Ferenc lelkész idejében új orgona került a templomba. A Karl Einschenk brassói orgonakészítőtől¹²⁴ rendelt, 2 fújtatóval, száraz fenyőfából készült sípokkal ellátott, aranyozással díszített szekrénnel épült hét mutációs hangszer 1926 februárjára készült el, az átvétel alkalmával Kis Lajos zágoni kántortanító vizsgálta meg.¹²⁵ A hangszer 1935-ben Magyar Árpád orgonaépítő javította.¹²⁶

A két világháború között csak kisebb templom- és toronyjavításokra került sor: 1925-ben a templom bejáratainak ajtószárnyait cserélték ki, valamint döntés született a templom kerítésének ügyében is.¹²⁷ 1929-ben Berkecz József sepsiszentgyörgyi bádogmester javította a torony tetőszerkezetét, valamint falainak festését is elvégezte.¹²⁸ Emellett 1927-ben a presbitérium arról is határozott, hogy a templomtól északra lévő régi, már a korábbi évszázad második felében felszámolt temetőkertben azoknak biztosítanak díszsírhelyet, akik az egyházközség pénztárába az egyház fenntartására adomány tesznek.¹²⁹

Az 1940. november 10-i földrendés elsősorban a templom tetőszerkezetét károsította. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1000 pengőt küldött a javítási munkálatokra, amelyből cserepeket és egyéb építési anyagokat vásároltak. 1942 végén további 3000 pengő államsegély érkezett, ezekből következő év szeptemberében Józsa Béla kőműves mester elvégezte a részleteiben nem ismert javításokat.¹³⁰

A templom 18–19. századi festett faberendezésének (karzatok és templomi padok mellvédjei) átfestése 1954-ben, az új lelkész fogadására való készülődés jegyében történt.¹³¹ A Kónya Ferenc lelképásztor idejében, 1959 nyarán sorra kerülő esperesi vizsgálat az egyházi épületekkel kapcsolatosan elrendelte a templom körüli csatorna kitisztítását, a templom külső falazatának, párkányzatának és a torony falazatának kijavítását, valamint meghagyta a templom körüli növényzet (bodzafa, bokrok) kivágását.¹³² Az 1965-ben megtartott püspöki egyházvizsgálat során már a templom halaszthatatlan javításának ügye is terítékre került. A lelkész jelezte, hogy ezekről a tartományi műemlékbizottság már költségvetést is készített.¹³³ A kisebb munkálatok (csatornák és a templom lábazatainak kijavítása) mellett 1969-ben villámhárító felszerelését is elhátározták.¹³⁴ Az állami támogatás hiányában a folyamatosan apadó létszámú gyülekezet¹³⁵ 1974-ben arról döntött, hogy a településről elszármazottakat

¹¹⁸ FREL, I/15, osz. n. (*Számadás az 1899. évről.*) A templom mellől lebontott cinterem anyagának értékesítésére 1906-ban került sor. FREL, I/10, 280.

¹¹⁹ FREL, I/10, 181.

¹²⁰ Uo., 222–223.

¹²¹ 1885-ben, majd 1892-ben Kató József nagyborosnyói énekesz javította. FREL, I/15, 89; FREL, I/9, 263–264; FREL, I/10, 13.

¹²² FREL, I/15, osz. n. (*Számadás az 1901. évről.*)

¹²³ A felvétel a Feldobolyi Református Egyházközség tulajdonában van.

¹²⁴ Egy évvel korábban a zágoni református templom számára épített orgonát. DÁVID István 1996, 151.

¹²⁵ FREL, I/12, 67–68. Korábban a Wegenstein és fia cég is ajánlatot tett egy nyolc változatú új orgona építésére. Uo., 35–36;

FREL, I/13, 5.

¹²⁶ FREL, I/21, osz. n., 1935. nov. 23-i presbiteri gyűlés.

¹²⁷ FREL, I/12, 47.

¹²⁸ FREL, I/13, 20–21; FREL, I/21, osz. n. 1929. jún. 16., szept. 16.

¹²⁹ FREL, I/12, 119.

¹³⁰ FREL, I/21, osz. n., 1942. nov. 12, 1943. szept. 21, 1943. okt. 2. Az ezekről szóló szerződést (Irattár, C/28) nem találtuk meg az egyházközség iratai között.

¹³¹ FREL, I/32, osz. n., 1954. febr. 21.

¹³² FREL, I/37, 84.

¹³³ FREL, I/40, 76–77.

¹³⁴ FREL, I/45, 15.

¹³⁵ A gyülekezet létszáma – elsősorban a kiköltözések révén – 1969 és 1979 között 373-ról 284-re apadt. Uo., 140–142.

is levélben szólítja meg a javítási költségekhez való hozzájárulás reményében.¹³⁶

Az 1977. március 4-i földrengés következtében tovább romlott a templom és harangtorony állapota. Az egyház 1978 nyarán építetű bizottságot nevezett ki, amely szeptember folyamán zágoni és kovásznai vállalkozókkal kötött szerződést, első lépésben a harangtorony kijavítására.¹³⁷ A nagyobb mértékben megrongálódott templom épületére ezt követően, 1979-ben került sor. Az április 3-án megtartott esperesi vizitáció még azt jelzi, hogy az istentiszteleteket a gyülekezeti teremben tartják, ugyanazon év október közepére azonban befejeződtek a munkálatok, és október 27-re ki is tűzték a hálaadó istentisztelet időpontját.¹³⁸ 1981-ben bevezették a templomba az elektromos áramot.

Az 1986 áprilisában megtartott esperesi vizsgálat jó állapotban jelzi a templomot.¹³⁹ A néhány hónappal későbbi (1986. augusztus 30.), valamint az 1990. május 30-i földrengések azonban újabb károkat okoztak az épületben. Ezek kijavításáról 1997 októberében született határozat, a következő évre tervezett munkálatok előkészítése azonban csak az ezred-

fordulón, az épület műszaki felmérésével, valamint falkutatásokkal vették kezdetüket,¹⁴⁰ majd 2017-ben folytatódtak, illetve vannak folyamatban.

Összegzés

A 18. század második felében átépített, nyugati végéhez hozzáépített harangtoronnyal kiegészűlő feldobolyi református műemléktemplom elsősorban festett faberendezése alapján ismert. A templom elműlt években végzett ásatása ugyanakkor megállapította, hogy a jelenleg álló épületnek eddig nem ismert középkori előzményei vannak. A régészeti kutatás azzal a tanulással szolgál, hogy Székelyföldön – esetűnkben Háromszéken – egy telepűlés viszonylag késői (16. századi) írásos említése távolról sem jelenti, hogy későbbi telepítűsű lenne. Dolgozatunk a templom 18–20. századi történetére, az épűlet bővítűsűre, sorozatos, kisebb-nagyobb méretű javításaira vonatkozó, elsősorban az egyházközűség levűltárában fellelt történeti adatokkal járul hozzá a feldobolyi református templom múltjának megismerűsűsűhez.

Csáki Árpád – Kovászna Megyei Művelűdűsi Igazgatűsűg, Sepsiszentgyűrgy, Gábor Áron u. 1., RO–520003; csakiarpad@gmail.com

Levűltári források

Feldobolyi Református Egyházközűség Levűltára (FREL)

- sz. n. Számadáskűnyv (1757–1845)
- I/7. Közgyűlűsi jegyzűkűnyv (1823–1854)
- I/9. Közgyűlűsi jegyzűkűnyv (1860–1891)
- I/15. Számadáskűnyv (1845–1917)
- I/10. Közgyűlűsi jegyzűkűnyv (1892–1907)
- I/12. Presbűteri jegyzűkűnyv (1924–1928)
- I/13. Közgyűlűsi jegyzűkűnyv (1924–1960)
- I/20. Levűltári lajstromkűnyv
- I/21. Presbűteri jegyzűkűnyv (1928–1946)
- I/32. Presbűteri jegyzűkűnyv (1946–1955)
- I/37. Presbűteri jegyzűkűnyv (1956–1960)
- I/40. Presbűteri jegyzűkűnyv (1960–1968)
- I/45. Presbűteri jegyzűkűnyv (1968–1984)
- sz. n. Presbűteri jegyzűkűnyv (1984–2005)

Olthűvízi Református Egyházközűség Levűltára (OREL)

- I/1. *Iubar Solis Iustitiae* (1727–)

Romániai Országos Levűltár Brassó Megyei Hivatala – Arhivele Naűionale ale Romániei Serviciul Judeűean Braűov (Brassói állami levűltár – BÁL)

- Fond 1: *Brassó város lvt., Kiváltságotok*, II. k.

Romániai Országos Levűltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyűrgy – Arhivele Naűionale ale Romániei Biroul Judeűean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyűrgyi állami levűltár – SÁL)

- Fond 105/296: *Feldobolyi Református Egyházközűség anyakűnyvei* (1797–1839)

¹³⁶ Uo., 81–82.

¹³⁷ Uo., 132–133.

¹³⁸ Uo., 140–142, 149.

¹³⁹ FREL, sz.n., *Presbűteri jzk. (1984–2005)*, 17.

¹⁴⁰ Uo., 76.

Irodalom

- EOKm = *Erdélyi Okmánytár*, I–IV, szerk. Jakó Zsigmond – Hegyi Géza – W. Kovács András, Budapest, 1997–2015.
 ErdKáptJzk, I = *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I. (1222–1599) (Erdélyi történelmi adatok, VIII; mut. és jegyz. közzét. Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2006.
 SzOkl = *Székely Oklevéltár*, I–VIII (szerk. Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu), Kolozsvár–Budapest, 1872–1934.
 SzOkl Ús = *Székely Oklevéltár, Új sorozat*, I–VIII (közzét. Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga), Kriterion Könyvkiadó – Európa Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Mentor Kiadó, Bukarest–Budapest–Kolozsvár–Marosvásárhely, 1983–2004.

*

- B. SZABÓ János
 2001 II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja, *Hadtörténeti Közlemények*, 114. évf., 2–3. sz., 231–278.
- BALASSA M. Iván
 2016 *Székelykapuk régen és ma*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
- BENKŐ József
 1999 *Transilvania specialis, I–II*, ford., bev. tan. és jegyz. Szabó György, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.
- BINDER Pál – CSEREY Zoltán
 1991 Településeink, 9, Feldoboly, *Háromszék*, 2. évf., 335. sz. (1991. április 19.)
- CS. BOGÁTS Dénes
 1932 *Az első székely huszárezred a török és francia háborúkban 1788-tól 1815-ig*, Jókai Nyomda R. T., Sepsiszentgyörgy.
- CSÁKI Árpád
 2002 Szendrei József, az ismeretlen orgonakészítő mester, *Református Szemle*, 96. évf., 6 sz., 107–125.
 2006 Híres verscsináló Szonda Tamás gúnyverse Háromszék és Barcaság falvairól, 1675, *Acta (Siculica)* 2006/2, 213–222.
 2011 *A sepsiszentgyörgyi református egyház története a 17–19. században*, Sepsiszentgyörgy Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
 2018 A zágoni református templom építéstörténete, in: Csáki Árpád – Kinda István – Nagy Balázs – Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.): *Székelyföld települései. Zágon*, Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 117–130.
- DANYL Dezső – DÁVID Zoltán
 1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Budapest.
- DÁVID István
 1996 *Műemlék orgonák Erdélyben*, Polis Kiadó – Balassi Kiadó, Kolozsvár–Budapest.
- DOMOKOS Pál Péter
 1977 Háromszék és Csík adóügyi összeírása 1703-ban, 1. rész, *Agrártörténeti Szemle*, XIX. évf., 3–4. sz., 434–509.
- FEKETE Tibor
 2016 *Memoriu geotehnic pentru proiectul „Reparații capitale la pereți și șarpantă la biserica reformată de la Dobolii de Sus”*, Sfântu Gheorghe (kézirat).
- GYÉMÁNT, Ladislau (és társai)
 2009 *Conscripția fiscală a Transilvaniei din anul 1750*, II, Academia Română, Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca, Edit. Enciclopedică, București.
- HEREPEI János
 1961 Bod Péter jegyzőkönyvecskéje, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 65. évf., 1. sz., 64–68.
- HEREPEI János – SZABÓ T. Attila
 1939 *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez I. Fatemplomok és haranglábak (Erdélyi Tudományos Füzetek 107.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- JUHÁSZ István
 1947 *A székelyföldi református egyházmegyék (Erdélyi Tudományos Füzetek 201.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- KELEMEN Lajos
 2006 Bodoki Mikó Miklós családi krónikája, in: Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok*, s. a. r. Sas Péter, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 354–368.
- KISGYÖRGY Zoltán
 1996 Háromszéki harangok, *Acta [Siculica]* 1995, 291–298.
- KOCH Antal
 1880 Az erdélyi földrendések összeállítása, *Orvos-természettudományi Értesítő* III., 5. évf., 2. k., 2. sz., 108–110.
- KOLUMBÁN Vilmos József
 2004 *A Sepsis Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei, 1728–1790 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 3.)*, Kolozsvár.
- KÓNYA Ádám
 1970 A feldobolyi festett templombelső, *Megyei Tükör*, 1970. aug. 8.
 1990 Feldoboly rejtőző kincse, *Az Ige*, I. évf., 1. sz., 8, 11.

- KOVÁCS Mária
 2006a Kegyszerek a Sepszi Református Egyházmegye gyülekezeteiben, *Református Szemle*, 99. évf., 2. sz., 204–221.
 2006b Öntárgyak a Sepszi Református Egyházmegye gyülekezeteiben, *Református Szemle*, 99. évf., 6. sz., 714–735.
- MIHÁLY Ferenc – LÁNGI József
 2006 *Erdélyi falképek és festett faberendezések 3.*, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, Budapest.
- ORBÁN Balázs
 1869 *A Székelyföld leírása... III. Háromszék*, Pest.
- PÁL-ANTAL Sándor
 2011 *Székely székek a 18. században IV. Háromszék 1701–1722 között*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- SIPOS Gábor
 2003 Háromszéki egyházszervezeti viszonyok 1581-ben, *Református Szemle*, 96. évf., 6. sz., 635–637.
- SZABÓ Bálint – KIRIZSÁN Imola
 2000 *Biserica reformată din Dobolii de Sus. Studii și cercetări preliminare*, Cluj-Napoca (kézirat).
- SZÁDECZKY Lajos
 1903 *Br. Apur Péter verses művei és levelezése (1676–1752)*, I–II (közli: Szádeczky Lajos), Budapest.
- SZAKÁCS Tamás
 2017 *A feldobolyi református templom falkutatása*, Sepsiszentgyörgy (kézirat).
- SZINTE Gábor
 1909–1910 A kapu Székelyföldön, *Néprajzi Értesítő*, X. évf. 1. sz., 40–55; 2. sz., 97–101; 3–4. sz., 167–178; XI. évf., 1–2. sz., 27–31.
- SZTÁNCSUJ Sándor József
 2017 *Raport de cercetare arheologică preventivă. Dobolii de Sus – Biserica reformată (com. Boroșneu Mare, jud. Covasna)*, Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe (kézirat).
- TAKÁCS Péter
 2002 *Háromszéki parasztvallomások 1820-ból (Források Erdély történetéhez 3.)*, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.
 2011 *Háromszéki parasztvallomások 1785-ből (Források Erdély történetéhez 7.)*, Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.
- TÓTH Ernő
 1902–1903 Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről (közli: Tóth Ernő), *Történelmi Tár*, 25. évf., 231–262, 375–411, 528–574. és 26. évf., 83–98.
- TÓTH Levente
 2013 *A Sepszi Református Egyházmegye történeti névtára 1900-ig (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 20.)*, Gondolat Kiadó, Budapest.
- TÜDŐS S. Kinga
 2003 *Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Studiu istoric despre biserica reformată din Dobolii de Sus (Jud. Covasna)

(Rezumat)

Clădirea bisericii reformate din Dobolii de Sus (Jud. Covasna), monument istoric înregistrat în lista monumentelor istorice sub codul CV-II-m-A-13209, este cunoscută în literatura de specialitate în special prin decorațiile parietale pictate și mobilierul din lemn pictat din secolul al XVIII-lea, care s-au păstrat în interior. Clădirea existentă în secolul al XVII-lea a fost transformată (lărgită) în a două jumătate a secolului următor, fiindu-i totodată adosată pe latura vestică un turn-clopotniță. Cercetările arheologice recente au confirmat că biserica are antecedente medievale, primul lăcaș de cult construit din piatră existând deja în secolul al XIV-lea, cu două secole mai devreme de prima atestare documentare a localității. Lucrarea, bazată pe cercetări întreprinse în fondul arhivistic parohial, sintetizează toate datele istorice despre istoria arhitecturală a clădirii monument istoric din perioada secolelor XVII–XX.

The Reformed Church of Feldoboly (Dobolii de Sus, Covasna County)

(Abstract)

The Reformed Church of Feldoboly (Dobolii de Sus, Covasna County) is listed as a nationally protected monument and is known mainly for its painted wooden furnishing dating from the second part of the 18th century. Built in the 17th century, the building was enlarged in the second half of the 18th century, when a bell tower was also added to it. Archaeological researches carried out a few years ago revealed that the building has medieval antecedents, the first stone church dating back to the 14th century, two centuries before the first written mention of the village. The present paper, based on historical documents preserved in the parish archive fund, summarizes the architectural history of the church between the 17th and 20th centuries.